

ЛІТАРАТУРНЫ ГЕРОІ ІВАНА ШАМЯКІНА ЯК ПРЫКЛАД ДЛЯ СУЧАСНЫХ ШКОЛЬНІКАЎ

А. І. Лугоўскі

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
вул. Савецкая, 18, 220030, Мінск, Беларусь, aleksandrugov@mail.ru*

У артыкуле на прыкладзе аповесці выдатнага беларускага пісьменніка Івана Шамякіна разглядаюцца вобразы герояў як прыклад жыццёвых паводзінаў для сучасных школьнікаў. Паказана, што ў вобразе літаратурнага героя закладзены рэальныя магчымасці для фарміравання ў вучняў маральных ідэалаў. Гэта азначае, што літаратура як мастацтва фарміруе маральныя каштоўнасці чалавека і робіць вялікі ўплыў на яго светаўспрыманне і адносіны да людзей.

Ключавыя словы: Іван Шамякін; аповесць «Агонь і снег»; літаратурны герой; маральнае выхаванне школьнікаў.

У маральным выхаванні школьнікаў вялікае значэнне маюць урокі літаратуры. Вызначальным у гэтым працэсе з’яўляецца аналіз вобраза літаратурнага героя, таму што, як адзначала вядомая расійская даследчыца ў галіне метадыкі З. Рэз, менавіта праз яго спасціжэнне «вучні прывучаюцца бачыць у жыцці і літаратуры багацце чалавечых індывідуальнасцей і тыпаў, разумець дыялектыку характараў і адносін паміж людзьмі» [3, с. 223].

Шматгадовыя назіранні аўтара артыкула за вывучэннем літаратуры ў школе і апытанне старшакласнікаў розных школ Рэспублікі Беларусь сведчаць, што адным з самых папулярных твораў беларускай літаратуры сярод вучняў старшых класаў з’яўляецца пенталогія Івана Шамякіна «Трывожнае шчасце». 207 вучняў з 373 апытаных у ліку самых цікавых твораў назвалі менавіта гэты, а 185 школьнікаў ўключылі

галоўных персанажаў пенталогіі Сашу Траянаву і Пятра Шапятовіча ў спіс любімых герояў беларускай літаратуры.

На жаль, у апошні час у адпаведнасці з вучэбнай праграмай у агульнаадукацыйных установах тэкстуальна разглядаецца толькі аповесць «Непаўторная вясна» і толькі ў класах з павышаным узроўнем вывучэння літаратуры. Лепшай ў пенталогіі І. Шамякіна «Трывожнае шчасце» літаратурная крытыка лічыць франтавую аповесць «Агонь і снег». В. Каваленка сцвярджаў: «Агонь і снег» – самы глыбокі твор І. Шамякіна пра вайну» [2, с. 95]. Гэты твор, працягвае А. Бельскі, – «праўдзівы і хвалюючы дакумент жыцця франтавіка, створаны з арыентацыяй на так званы жорсткі рэалізм у адлюстраванні вайны» [4, с. 8]. Са сказанага вынікае, што настаўнік, як і раней, асабліва ў год 100-гадовага юбілею народнага пісьменніка Беларусі і ў сувязі з 75-годдзем Вялікай Перамогі абавязаны знайсці час для правядзення эўрыстычнай гутаркі, дыскусіі або дыспуту, каб абмеркаваць названы твор хаця б на ўроку дадатковага чытання.

Недахопы першых пасляваенных твораў пра вайну В. Быкаў тлумачыў тым, што сярод аўтараў мала было непасрэдных яе ўдзельнікаў [1, с. 8]. Іван Шамякін як франтавік добра ведаў псіхалогію вайны, сам спазнаў горыч паражэння і радасць перамогі, таму пры аналізе аповесці «Агонь і снег» варта засяродзіць увагу вучняў на адметнасці паказу І. Шамякіным франтавых будняў. Твор напісаны ў форме франтавога дзённіка Пятра Шапятовіча. Важна, каб вучні зразумелі, што, аддаўшы аўтарскае «я» герою, пісьменнік праз яго светаўспрыманне выклаў сваю пазіцыю, даў маральную ацэнку падзеям.

У аповесці «Агонь і снег» чытач сустракаецца з Пятром Шапятовічам у першыя дні вайны.

Праца на ўроку можа быць пачата з абмеркавання наступных пытанняў:

1. Якой уяўлялася Пятру Шапятовічу і яго пакаленню вайна?
2. Як яна пачалася для Шапятовіча на самай справе?
3. Чаму ўяўленні Пятра і яго таварышаў пра вайну аказаліся памылковымі?

Пры абмеркаванні аповесці школьнікі звычайна ўзгадваюць, што Пятро быў летуценнікам, ён марыў пра подзвіг: вайна яго пакаленню здавалася нечым рамантычным і прыгожым. Але прачытаем першыя радкі дзённіка:

«Вайна... Трэція суткі, як яна пачалася. Ударыла, як гром з яснага неба, аглушыла, і я ніяк не магу апомніцца. Не толькі цяпер, пасля бою, пасля першых выбухаў, бомбаў і нашых няўмелых стрэлаў, гудзіць у вушах. Не, гэты звон і гул у галаве з'явіліся адразу ж, як толькі я, першым на батарэі, пачуў аб вайне. І страх (мне сорамна прызнацца ў гэтым), страх таксама запаланіў душу з першых хвілін» [4, с. 212].

Як бачым, на справе атрымалася інакш – «нічога прыгожага – адно жудаснае».

Сучасныя школьнікі з урокаў гісторыі, з друку ведаюць прычыны няўдач Чырвонай Арміі на пачатку вайны і могуць беспамылкова іх пералічыць. Першае, на што звяртаюць увагу вучні, – адсутнасць у герояў Шамякіна вопыту вядзення вайны. Бой з сапраўдным праціўнікам быў зусім непадобны на вучэбныя заняткі. Усё, чаму іх вучылі, аказалася непрыдатным.

Разам з тым не кожны сённяшні школьнік уяўляе тую перадаваную атмасферу, у якой выхоўвалася моладзь. Настаўніку варта сказаць некалькі слоў пра матэрыялы тагачаснай прэсы. У друку можна было сустрэць вершы-агіткі, у якіх аўтары часам рытарычна стараліся запэўніць у непарушнасці нашых граніц, у бязмежнай магутнасці арміі, накіраванай на:

А ні днём, ні цёмнай ноччу,
Ні вадой, ні па лазе
Вораг воўкам не праскочыць,
Ні вужом не прапаўзе.

(Літаратура і мастацтва, 1940, 1 мая)

Безумоўна, падобныя «творы» рабілі значны ўплыў на фарміраванне светапогляду маладога пакалення. Выявілася, што Шапятовіч і яго таварышы не былі падрыхтаваныя да вайны яшчэ і псіхалагічна. Аналіз дзённіка Пятра дапамагае зразумець, што пісьменнік не ставіў за мэту прыхарошваць рэальнасць. І. Шамякін –

адзін з першых, хто паказаў 1941 год такім, якім ён быў на самай справе.

Важнай рухаючай спружынай сюжэта аповесці, яе маральных калізій з'яўляецца канфлікт паміж Сенем Пясоцкім і Сцяпанам Кідалам.

Звернем спачатку ўвагу на партрэтную характарыстыку герояў. Кволы, хваравіты, «з тонкім, як у дзяўчыны, голасам, з вялікімі вачамі, у якіх вельмі выразна адбываўся яго настрой, з маленькімі, смешна адтапыранымі вушамі» [4, с. 221] Сеня быў у даволі невыгадным становішчы перад рослым і дужым Сцяпанам.

– Але чаму сімпатыю ў таварышаў заваяваў Пясоцкі і за што яны неадлюбівалі Кідалу? За што Кідала ненавідзеў Пясоцкага?

І Сцяпан, і Сеня заўсёды былі першымі, праўда, першынство іх мела розную маральную афарбоўку.

Сеня выдзяляўся сярод курсантаў сваёй міласэрнасцю, эрудыцыяй, уменнем аб'ектыўна ацаніць палітычныя падзеі. Сцяпан – невук і кар'ерыст, які стараўся выслужыцца перад начальствам, каб заўсёды мець перавагу над іншымі.

Важнае значэнне ў гэтым плане мае аналіз паводзін герояў у час мітыngu пасля аб'яўлення вайны па радыё.

Пясоцкі ўмеў мысліць цвяроза, верыў у перамогу над ворагам, але ведаў і рэальную сілу арміі праціўніка, быў перакананы, што вайна з Германіяй будзе вельмі цяжкай. Ён першы не пабаяўся спытаць пра тое, што хвалявала амаль усіх курсантаў: чаму салдаты батарэі ў век радыётэхнікі пра пачатак вайны даведаліся толькі праз восем гадзін.

Кідала ж, асвоіўшы фразёрства, як надзейны сродак руху па службовай лесвіцы, не прамінуў скарыстаць яго і тут. Ён першы выступіў пасля палітрука Сідарэнкі і гаварыў гучна, з запалам, «быццам перад ім была не батарэя, а сама меней – дывізія», крычаў аб магутнасці Чырвонай Арміі, але больш клапаціўся пра сваю кар'еру, чым пра лёс Радзімы. Яму хацелася заўсёды быць на белым кані, а такія людзі, як Пясоцкі, сваёй вучонасцю і разважлівасцю перашкаджалі. Іх трэба было або абясшкодзіць, або зусім знішчыць. І Кідала стараўся не

ўпусціць свой шанц. Падслухаўшы размову Пясоцкага з Шапятовічам пра вайну, ён абвінаваціў Сеню ў паражэнчым настроі, і таго выключылі з камсамола.

Варта прааналізаваць яшчэ адзін эпізод, калі героі, зноў-такі першымі, апынуліся ля бомбы, што ўпала побач з батарэяй, але не разарвалася, і вынеслі яе ў бяспечнае месца.

Што падштурхнула Пясоцкага і Кідалу на такі адважны ўчынак?

Сціплы, заўсёды сумленны, Сеня адчуваў сябе няёмка, калі яго віншавалі таварышы як героя. Сам ён не лічыў свой учынак праяўленнем гераізму, яму здавалася, што гэта быў проста парыў душы, і шчыра прызнаваўся Шапятовічу, што таксама баіцца смерці. Такая самакрытычнасць не толькі не прыніжае вартасць учынка, а наадварот, надае яму яшчэ большую каштоўнасць. Ім кіравалі тыя ўнутраныя механізмы, якія былі выпрацаваны ў дзяцінстве маці, школай, кнігамі, інакш бы ён не змог сказаць: «Стала непрыемна, крыўдна, абразіла, што мы нюхаем зямлю з-за нейкай адной паршывай бомбы...» [4. с. 325].

Кідала таксама рызыкаваў, але кінуўся да бомбы, калі ўбачыў, што яе падняў Пясоцкі, калі пераканаўся, што самае страшнае не здарылася. Ён усё рабіў з разлікам на эфектнасць, любуючыся сабой, такія выгодна-вострыя моманты ён адчуваў нутром.

Аналіз ўзаемаадносін Сцяпана Кідалы і Сені Пясоцкага дае магчымасць не толькі глыбей зразумець характары герояў, але і паразважаць пра сутнасць сапраўднага і ўяўнага гераізму.

Недарэчная смерць Сені Пясоцкага выклікае абурэнне вучняў. Яны не сумняваюцца, што ў пагібелі юнака вінаваты Кідала, хаця яўныя доказы супраць яго і адсутнічаюць. Усе папярэднія падзеі гавораць за тое, што ён здольны на самы ганебны ўчынак. Сеня Пясоцкі і Сцяпан Кідала ўспрымаюцца вучнямі як вобразы-антыподы.

Завяршаючы аналіз канфлікту, настаўнік скажа вучням, што Кідала, на жаль, не адзінокі, што кідалы, як дубадзелы, галенчыкі, дажылі да нашых дзён. Сведкам

драматычных падзей, звязаных з лёсам Пясоцкага, быў Шапятовіч, і таму важна даць на ўроку маральную ацэнку пазіцыі галоўнага героя аповесці ў гэтым канфлікце. Сам Пятро прызнаецца, што Кідала таксама быў яго сябрам, «але не па душэўнай блізкасці, як Сеня, а па абставінах».

Паколькі аповесць напісана ў форме франтавога дзённіка, І. Шамякін увесь час паказвае свайго героя праз самараскрыццё, а гэта амаль не выклікае сумнення ў праўдзівасці пачуццяў, перажыванняў, якімі поўніцца душа Шапятовіча. Зусім натуральным успрымаецца страх, няўпэўненасць, паспешлівасць Пятра ў першым баі, з якога менавіта і пачалося яго воінскае гартаванне, калі даводзілася выконваць тое, што ў мірны час прэрэчыла б усялякай логіцы. Такім, здавалася, абсурдным быў загад маёра Ярмілава выбіць баннікам заклінены снарад з дула гарматы. Падпарадкаванне загаду і страх перад смяротнай небяспекай змагаюцца ў душы Шапятовіча, але перамагае трэцяе – рашучасць і нянавіць да ворага: «Угары зноў зараўлі маторы. Я задраў галаву і... зноў убачыў усё тыя ж крыжы... Злавесныя крыжы! І нейкая незразумелая, адчайная рашучасць апанавала мяне ў гэты міг: усё адно ад чаго паміраць! Адступіўшы, праўда, крыху ўбок, я з усёй сілы штурхнуў баннікам снарад» [4, с. 217-218].

Страх перад фашысцкімі самалётамі, перад смерцю паступова знікае, і ўжо ў наступным баі галоўнага героя аповесці адольвае злосць і нясцерпнае жаданне знішчыць ворага.

– Як паступова мяняецца ў свядомасці Шапятовіча ўяўленне пра сваё і чужое гора?

У станаўленні характару Пятра выключнае месца займае яго клопат пра лёс людзей. Спачатку гэта трывога за сям'ю, пазней – неспакой за родную Беларусь. Нарэшце, разумеючы, якая бяда напаткала ўвесь народ, Шапятовіч усведамляе сваю адказнасць перад скалечаным, але няскораным запалярным Мурманскам, перад усёй тагачаснай савецкай Радзімай. Пятро Шапятовіч паступова фарміруецца як воін і патрыёт.

Важны этап фарміравання светапогляду Шапятовіча яго служба ў якасці камандзіра.

– Што хвалюе Пятра на новай пасадзе? Як дабіваецца малады камандзір аўтарытэту ў сваіх падначаленых?

Нявопытнага, юнага Шапятовіча больш за ўсё непакоіла, як успрымуць яго, камандзіра, магчыма, старэйшыя па ўзросце і спрактыкаваныя ў баях воіны-зенітчыкі. Як яму, максімалісту, заваяваць у іх аўтарытэт? Не адну гадзіну пакутліва думаў Пятро над гэтым пытаннем.

Аказалася ўсё значна прасцей на самай справе. Трэба было проста быць самім сабой: не баяцца цяжкасцей, дзяліць пароўну нягоды ваеннага жыцця. Іменна за гэтыя якасці палюбілі Шапятовіча і на далёкім пасту, ля самай лініі фронту, куды Пятро трапіў пасля бойкі з Кідалам.

Каб паўней адчуць, як І. Шамякін разумее сапраўдную прыгажосць чалавека, варта спыніцца на характарыстыцы кожнага з новых падначаленых Шапятовіча.

Вучні вылучаюць Алампія Самародава не толькі як старэйшага, але як чалавека незвычайнага, зусім не вайсковага. Прыроджаны хлебароб, бацька сямі дзяцей, двое з якіх таксама на фронце, прывыкшы берагчы кожную капейку, кожнае зярнятка, ён і тут у думках разам з сям'ёю, у клопатах пра гаспадарку, нават кавалачкі цукру складваў у мяшчак, уяўляў, што «аддасць іх дзецям». Увесь час уздыхаў і часта прасіўся на пост, каб там пабыць сам-насам са сваімі невясёлымі думкамі.

Зусім іншы Фядос Сушылаў, хаця таксама далёка не вайсковец, у якога рукі сумавалі без прывычнай працы. «Каржакаваты, як камёл добрага дуба, толькі крыху касалапы, ён трымаў усю няхітрую гаспадарку паста. Здольны паляўнічы і рыбак, адмысловы повар, Сушылаў рабіў усё спрытна і з ахвотаю: «Яму давай любую работу, самую цяжкую, абы-толькі не стаяць на голай скале і не ўглядацца ў пустое неба. Не можа трываць памор нерухомасці і бяздзеяснасці» [4, с. 334].

Не вельмі прыткі да працы, крыху бесклапотны, але жыццярадасны гаварун і лірык па характары, Платон Чуб выклікае асаблівую сімпатыю. Шчыmlіва-пяшчотныя ўспаміны пра родную Кубань, шчырая любоў да жонкі,

ласкавыя адносіны да дзяцей сведчаць пра яркую натуру Платона. За гэтыя якасці даруецца герою многае.

– Што ж збліжае архангельскага памора і вяткаўскага селяніна, кубанскага казака і нядаўняга студэнта з Беларусі?

І. Шамякін дае магчымасць чытачу ў поўнай меры адчуць, як у барацьбе за агульную справу людзі яднаюцца. Нянавісьць да фашызму, вернасць абавязку, пачуццё братэрства, агульнасць мэты кіруюць гэтымі людзьмі ў няроўнай схватцы з варожымі лыжнікамі.

Скалы, снежная пустыня і больш за паўсотню фашыстаў у маскхалатах супраць чатырох чырвонаармейцаў. У суровым выпрабаванні ні адзін з іх не разгубіўся, не адступіў. Смяротна паранены Алампій Самародаў развітваецца з жыццём, думаючы пра дзяцей. Нібы трапіўшы ў сваю стыхію, стаўшы незвычайна ўвішным, з любімай песняй «Посею лебеду на бегу...» гіне Платон Чуб. Да апошняга, пакуль не страціў прытомнасць, умела кіраваў боем Пятро Шапятовіч. Спакойна, па-гаспадарску, усё разлічыўшы, застаўшыся без таварышаў, калі можна было затаіцца, перачакаць, аж да прыходу дапамогі вёў перастрэлку Фядос Сушылаў.

Як бачым, у вобразе літаратурнага героя (у дадзеным выпадку на прыкладзе аповесці І. Шамякіна «Агонь і снег») закладзены рэальныя магчымасці для фарміравання ў вучняў маральных ідэалаў. Гэта азначае, што літаратура як мастацтва фарміруе маральныя каштоўнасці чалавека і робіць вялікі ўплыў на яго светаўспрыманне і адносіны да людзей.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Быкаў В. Праўдай адзінай : літаратурная крытыка, публіцыстыка, інтэрв'ю. Мінск : Маст. літ., 1984.

2. Каваленка В. Іван Шамякін : нарыс жыцця і творчасці. Мінск : Нар. асвета, 1980.

3. Брендесов Р.Ф., Зверс Т.В., Качурин М.Г. Методика преподавания литературы. 2-е изд., дораб. М. : Просвещение, 1985.

4. Шамякін І. Трывожнае шчасце : аповесці. Мінск : Маст. літ., 2008.

АДЫТАК ХАДЫ ЧАСУ: ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА Ў ШКОЛЕ

А. В. Руцкая¹⁾, М. У. Грынёк²⁾

*¹⁾ Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Сярэдняя школа №12 г. Гродна»,
вул. Паповіча, 32, 230024, Гродна, Беларусь,*

*²⁾ Навуковая бібліятэка Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Янкі Купалы,
вул. Ажэшкі, 22, 230023, Гродна, Беларусь, ngrynko@mail.ru*

Артыкул прысвечаны разгляду вывучэння творчасці класіка беларускай літаратуры Івана Шамякіна ў школе з 5 па 11 класы. Адзначана, што пра зацікаўленасць настаўнікаў у выкладанні творчасці Івана Шамякіна, узбагачэнне вопыту, у тым ліку чытацкага, як педагогаў, так і навучэнцаў сведчаць шматлікія публікацыі літаратуразнаўцаў, метадыстаў, настаўнікаў-практыкаў у галіновых перыядычных выданнях, у разнастайных зборніках навуковых прац, у якіх аўтары прапануюць разнастайныя шляхі, метады, прыёмы працы на ўроках беларускай літаратуры.

Ключавыя словы: Іван Шамякін; творчасць; урокі беларускай літаратуры.

Кожны гістарычны час мае сваё аблічча, усталёўвае свае прыярытэты, якія накладваюць адбітак на ўсё: на грамадскія працэсы, на жыццёвыя арыенціры чалавека, на